Steekspel

Erik Werps
info@steekspel.eu | digitaal abonnement gratis | los nummer in hard-copy € 2,-
nummer 1, mei 2017

Pikante fratsen

van de Rogstekers

Iedereen in Weert weet wie de Rogstekers zijn: *(vastelaovendj vereiniging)* de Rogstaekers is de officiële vereniging van carnavalsvierders in de binnenstad. Vanuit historisch oogpunt figureren de Rogstekers in een legendarisch volksverhaal dat wordt afgebeeld op een 17e-eeuws schilderij in het Jacob van Horne museum. In muzikale vorm wordt het verhaal zo nu en dan ten uitvoering gebracht. Meest recent als musical bij het 600-jarig bestaan van Weert als stad.

Eenmaal buiten Weert neemt de naamsbekendheid snel af. En voor de meeste eigen inwoners is de vraag hoe het achterliggende verhaal in de wereld is gekomen niet relevant. Een vroegere spotnaam is op gemoedelijke wijze als geuzennaam overgenomen. Niets bijzonders, hiervan zijn genoeg voorbeelden. Het verhaal zelf lijkt op een klassiek *broodje aap verhaal* in de context van carnaval: iets om het glas bij te heffen of je schouders bij op te halen. Ook al zou er een kern van waarheid in zitten: het is niet te achterhalen, niet interessant. Het tegendeel is waar.

Een vishandelaar verliest onderweg bij Weert een rog. Als de inwoners het dier ontdekken, denken zij dat het een gevaarlijk monster (of zelfs de duivel) is en slaan groot alarm. Behalve de burgers uit de stad worden ook de boeren uit de omgeving opgetrommeld. Gewapend met rieken en ander gereedschap durven zij eerst niet aan te vallen. Als zij behoedzaam op het dier afgaan om deze te steken, komt de koopman terug. Hij legt de rog op zijn kar en lacht de Weertenaren uit om zulke dommigheid. Vanaf dat moment krijgen zij de spotnaam Rogstekers. De Weertenaren zijn deze van lieverlee als geuzennaam gaan gebruiken. De waarde van zelfspot kan niet overschat worden.

Als wij de Rogstekers onder de loep nemen ten tijde dat de eerste beeldende versies van het verhaal ontstaan, blijken zij een verrassende kijk te bieden op de maatschappelijke verhoudingen van die tijd. En in het bijzonder op de relatie tussen mannen en vrouwen. Deze bevinding was het startsein voor de eerste aflevering van het Steekspel. Want: er is meer te vertellen… en te ontdekken.

Het spel en de knikkers

Het doel van deze uitgave is tweeledig. Allereerst is dat het vertellen van een verhaal. Een verhaal over andere tijden, waarbij wij soms verrassend snel naar onze tijd kunnen doorsteken.

Daarnaast hopen wij mensen te bereiken die tips, adviezen of nieuwe informatie aandragen. Het gaat dus ook om het verzamelen van nieuwe informatie. Het klinkt wellicht gek, maar de kans bestaat dat wij eerder nieuwe gegevens uit bijvoorbeeld Amsterdam of Haarlem ontvangen dan uit Weert zelf. Uiteindelijk willen wij op deze manier een antwoord formuleren op de vraag hoe de Rogstekers op het toneel zijn gekomen.

Waar wij zullen uitkomen staat niet vast. Zelfs de route ligt open. Er zijn wel wat paden die wij kunnen verkennen. Zij brengen ons naar schilderijen en prenten uit de vroegmoderne tijd (1500-1800). Zij gaan over oorlog en strijd, over het kwaad en de duivel, verleiding en bedrog. Spotprenten vaak voorzien van seksueel getinte bijbetekenissen. Zij brengen ons naar pikante kluchten, populair bij het gewone volk maar ook bij de hoge adel. Liederen die in kroegen werden gezongen of op de kermis. Zij geven ons een andere kijk op de mensen van toen, en misschien ook van nu.

De paden brengen ons naar de werken van Bruegel, Jeroen Bosch en andere oude meesters. Maar ook naar de stereotypen uit de *Commedia dell'arte*. Hoe kan het dat zij iets met de Rogstekers te maken hebben? Wij zullen het zien.

Oudste voorlopers

Het Steekspel gaat ook over het dagelijks leven. Over sociale regels. Over ontrouw en overspel. Over de manier waarop de gemeenschap overtreders te kijk zette en de regels voor zichzelf bevestigde. Over verstoring van de openbare orde, het optreden van het bestuurlijk gezag, de katholieke kerk, de bespotting door niet-katholieken, de processie, de kermis, de ezelbisschop, het spel van de *vuile bruid*, en… over het feest van vastenavond.

Kortom, het gaat over het steekspel waar de mensen die in de contreien waar de Rogstekers actief waren zich de afgelopen vierhonderd jaar mee hebben bezig gehouden of die dit spel aan den lijve hebben ondervonden.

Wij blijven daarvoor niet in Weert. De paden brengen ons ook naar andere steden zoals Den Bosch, Haarlem, Amsterdam, Antwerpen en Mechelen. En wie weet waar nog meer? Mogelijk zijn elders meer sporen van de Rogstekers terug te vinden dan wij nu denken. Wie zal het zeggen?

Ondanks dat de paden en de bestemming onzeker zijn, is duidelijk dat wat wij onderweg zullen tegenkomen een mengeling is van kunsthistorie, regionale geschiedenis en moraalgeschiedenis. Als u meer wilt weten over de mensen die deze geschiedenis maakten, en over uzelf, kunt u zich abonneren op deze periodiek. In digitale vorm is hij gratis. Welkom bij het Steekspel.

In de volgende aflevering gaan wij uitgebreid in op de vraag hoe het verhaal in de 19e eeuw op papier is gekomen. Er zijn allerlei voorlopers in de 17e en 18e eeuw. Wij slaan deze allemaal over en gaan naar de drie oudste voorstellingen die wij kennen. Dat is het schilderij in het museum van Weert en dat zijn twee spotprenten gemaakt en uitgegeven in Amsterdam. Wij zullen ze een voor een gaan bekijken.

1. **Prent ontworpen door Salomon Savery** (1593-1683). Een zeer productief en veelzijdig kunstenaar. Zijn familie was in 1591 vanuit Kortrijk naar Amsterdam uitgeweken. Hij heeft de prent waarschijnlijk ontworpen tussen 1630 en 1650. Het is een spotprent die lang populair bleef. Hij verscheen vanaf 1630 tot 1700 bij wel tien uitgevers in Amsterdam (en was mogelijk nog tot na 1700 in de handel).

2. **Prent uitgegeven door Claes Janszoon Visscher** (1587-1652). Een ras-Amsterdammer en overigens een uitgesproken calvinist. De ontwerper is niet bekend, maar de kans bestaat dat ook deze prent door Salomon Savery is gemaakt. In een heel andere stijl, en naar schatting tussen 1610 en 1635.

3. **Schilderij (niet gesigneerd) gemaakt volgens het kleurschema van de Antwerpse School**. Volgens opgave dateert het schilderij uit de eerste helft van de 17e eeuw. Het is niet met meesterlijke hand geschilderd en wordt toegewezen aan een volger van Sebastiaen Vrancx (1573-1647).

1. Prent van Savery

U ziet een *spotprent* met allerlei groteske figuren. Daarbij ook tekstregels op rijm. Het is een drukke prent. Savery is als een cartoonist te werk gegaan en heeft

een compilatie gemaakt. De figuren zijn vrijwel zonder uitzondering van andere prenten gekopieerd. Het is een prent die bij een breed publiek in de smaak zal zijn gevallen.

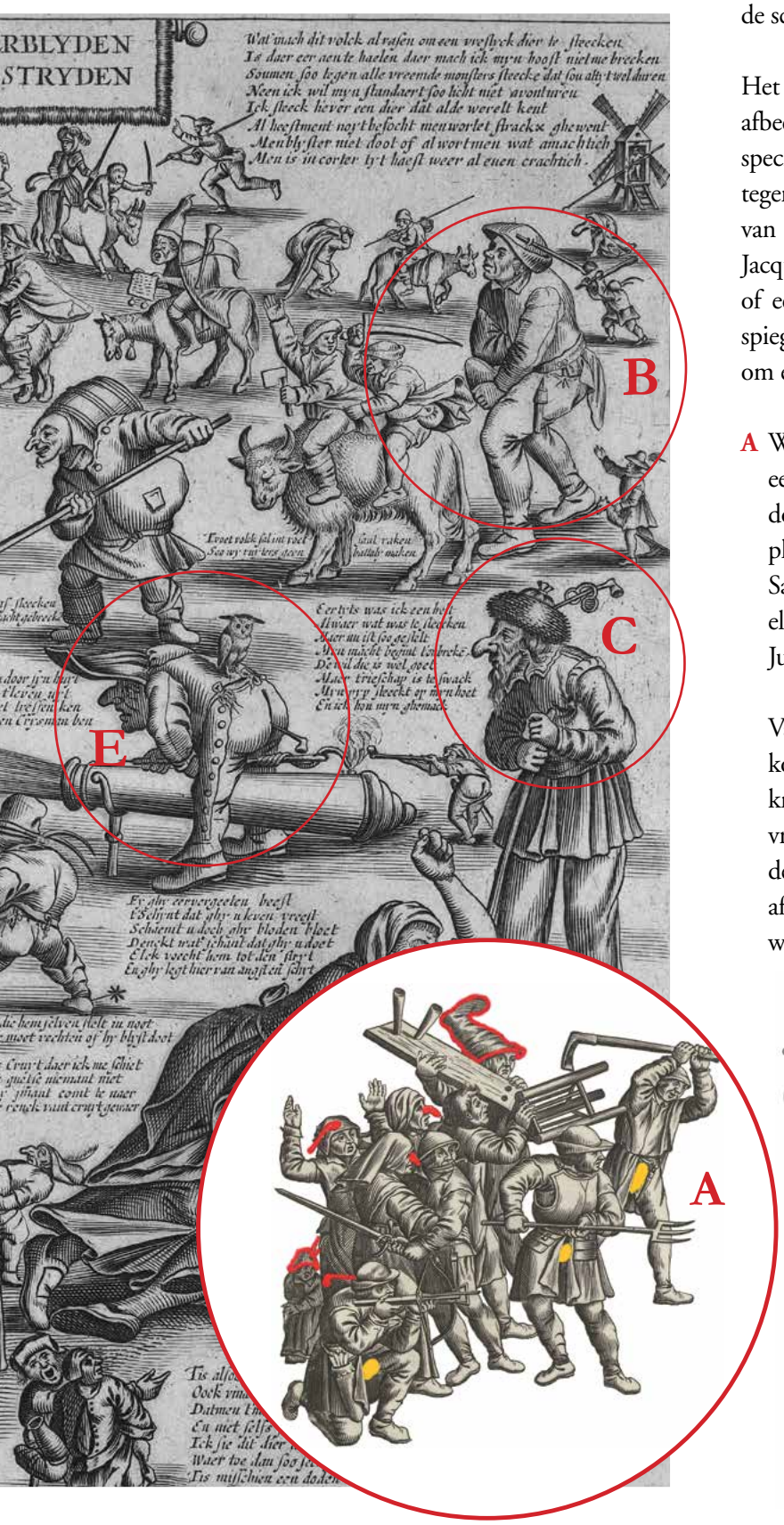

Populaire thema's zijn oorlog en strijd, seks, en de duivel. Het komt allemaal terug als platte humor vermengd met diverse beeldraadsels. Een prent als deze wordt wel een pot-boiler genoemd. Gemaakt voor het brede publiek om de schoorsteen te laten roken (to boil the pot).

Het lijkt erop dat Savery bewust heeft gezocht naar afbeeldingen van boeren, dwergen en duiveltjes. In specifieke situaties zoals in gevecht op de kermis of tegen plunderende soldaten. Hij vindt deze op prenten van Pieter Bruegel I, Jeroen Bosch, David Vinckboons, Jacques Callot en anderen. Vaak zijn het losstaande figuren of een koppel, soms is het een groepje. Het zijn altijd spiegelbeeldige kopieën, omdat dit de snelste manier is om een afbeelding op een nieuwe koperplaat te kopiëren.

A Wij laten als voorbeeld de grootste groep zien die hij in een keer heeft gekopieerd. Op het origineel ontworpen door Bruegel staat een *groep boeren* die zich tegen plunderaars verweert. Maar het is geen exacte kopie. Savery heeft iets opmerkelijks gedaan. Hij heeft er elementen aan toegevoegd die satirisch bedoeld zijn. Juist voor ons zijn deze interessant.

Van boven naar beneden zien wij een man met een lange kous op zijn hoofd. De uitdrukking de kous op de kop krijgen betekent dat men bedrogen thuis komt. Twee vrouwen die plots een lange neus hebben zullen volgens de betekenis die dit heeft beschaamd of met schande afdruipen. Verder een vrouw met een hazenpoot. Dit werd beschouwd als een hulpmiddel ter genezing.

Men droeg het op de plaats waar de pijn zat. Wellicht heeft Savery de poot op haar muts gezet, omdat hij vond dat haar verstand haar in de steek liet. Het hoofd van het kleine meisje was op de originele prent nog onbedekt. Nu draagt zij een ezelskap. Deze werd op school uitgedeeld als straf bij stommiteiten. Het past allemaal precies in ons verhaal van de Rogstekers. Het zijn elementen die de domme actie van de Weertenaren illustreren aangezien zij beschaamd huiswaarts keerden na de miskleun met de rog.

Toch is er meer aan de hand. De prent staat bol van de seksuele toespelingen.

A Allereerst heeft Savery drie mannen uit deze groep met een kulzak getooid. De *kulzak (braguette)* was in de tijd dat de prent is gemaakt uit de mode geraakt. Zeker in het stadse leven van Amsterdam. In de eeuw daarvoor was het een kledingstuk waarmee de hoogste gezagsdragers zich als krachtdadige leiders lieten portretteren. Zie het portret ten voeten uit van *Don Juan van Oostenrijk*. Een kul is een ander woord voor knikker. Letterlijk betekent kulzak dus knikkerzak. Het is de vraag wat Savery hiermee wilde bereiken. Misschien wilde hij de dragers een opzichtig ouderwets en boers kledingstuk geven en hun mannelijkheid belachelijk maken. Net als hun geïmproviseerd wapentuig. Evengoed is het een krachtig seksueel signaal.

B Dat wordt onderstreept door de jongeman rechtsboven op de prent. Hij moet zijn zware kulzak zelfs met een hand ondersteunen. Savery heeft ook een *pijp* op zijn muts gezet. Een forse. Hij is trouwens niet de enige met een pijp. Bij zes mannen wordt een pijp getoond. Slechts één pijp wordt actief gerookt, twee steken op een hoed, drie in iemands blote bips.

C Wat de pijp betekent gaat de oudere man aan de rechterzijde ons vertellen. Het bijschrift luidt:

Eertijds was ik een held
alwaar wat was te steken.
Maar nu is het zo gesteld
mijn macht begint te ontbreken.
De wil die is wel goed
maar het gereedschap is te zwak.
Mijn pijp steekt op mijn hoed
en ik hou mijn gemak.

De kop van zijn pijp hangt navenant naar beneden. Het gaat om een uitgeklopte pijp en de beeldgrap wordt zelfs van commentaar voorzien. Dubbele pret dus voor de koper van de prent. Het zal duidelijk zijn dat de oude man met het gereedschap zijn uitgebluste jongeheer bedoelt en dat de pijp daarvoor als metafoor wordt gebruikt.

D Iets boven het midden zien wij een voorloper van Hendrik Vos (uit het 19e-eeuwse verhaal) toeterend op zijn hoorn om de mensen te alarmeren. Tegelijk bespeelt hij zijn doedelzak, in de volksmond van die tijd ook wel *lullepijp* genoemd. Hij blaast er erg hard op. Een wel heel expliciet voorbeeld om de vreugde te verhogen.

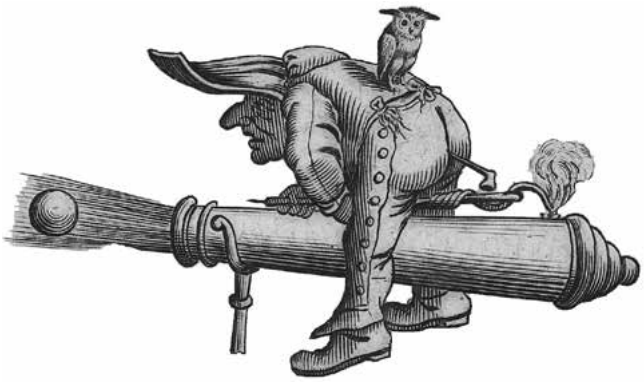

E Het fallussymbool bij uitstek is natuurlijk het *kanon*. De manier waarop de schutter zijn apparaat schrijlings heeft bestegen geeft te denken. Let ook op de uil op zijn rug. De uil *(huiben)* stond symbool voor bedrog en verleiding. Dat zit zo. Een *huiben* werd gebruikt als lokvogel. Een vogelaar die zichzelf camoufleerde probeerde vogels te vangen met hulp van een *huiben* op een standaard. De uil zat aan een touw en bleef rustig zitten. Intussen strooide de vogelaar zaadkorrels op de grond. Zangvogels kwamen op het voer af gerustgesteld door de nabijheid van de uil. Vogelen was het vangen van vogels met een lijmstok. Maar zowel in die tijd als ook in de onze heeft vogelen een schunnige bijbetekenis.

F Nog even terug naar de groep boeren. Linksonder zit de *boogschutter*. Hij is weliswaar slechts een van de figuren in de groep van acht, maar zit daar niet als een onbeduidende figurant. Savery heeft hem met drie elementen verrijkt. Behalve de pijp en de kulzak is zijn boog strak gespannen. In tegenstelling tot het origineel steekt het uiteinde van de pees gekruld naar buiten. De boogschutter staat op scherp om zijn boog met kracht af te schieten. 'De boog afschieten' was een seksueel getinte uitdrukking voor de ontlading op het moment suprême.

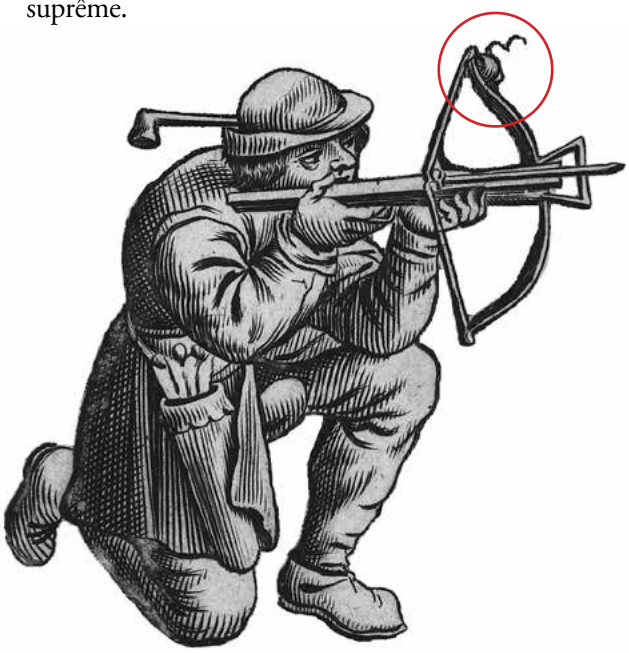

Het afschieten van de boog moet ook nog gebeuren op een prent van David Vinckboons. Op de voorgrond zien wij de boogschutter. Rechtsachter hem is in het weiland een melkmeid aan het werk. Waar de boogschutter met zijn jachtinstinct en (Cupido) pijl en boog model staat voor een volkse Casanova, hangt rond het lichtzinnig melkmeisje een frivool beeld van oh la la. Samen vormen zij een *pikante combinatie*. En ook het huibeke is er weer bij.

Zo te zien mikt deze boogschutter rechtstreeks op het publiek. Volgens het bijschrift moet u dan oppassen anders kan zijn boog u wel eens verklikken (verschalken). Wellicht geldt dat met name voor het vrouwelijk deel van het publiek. Het lijkt er trouwens op dat het *huibeke* boven hem zijn boogje al heeft afgeschoten en de boogschutter zal bevlekken. Ook de boog die bij het *melkmeisje* op de grond ligt is al afgeschoten. De pees van deze boog is zelfs los gesprongen. Het zou zomaar

kunnen dat de *koewacht* (de jongeman die rechts wegloopt) hiervoor verantwoordelijk is.

De prent van Savery bevat ook andere boodschappen rondom het thema van de Rogstekers. In dit nummer richten wij ons alleen op hun pikante fratsen. Laten wij eens kijken of wij deze ook kunnen ontdekken op de prent zoals die door Claes Janszoon Visscher is uitgegeven.

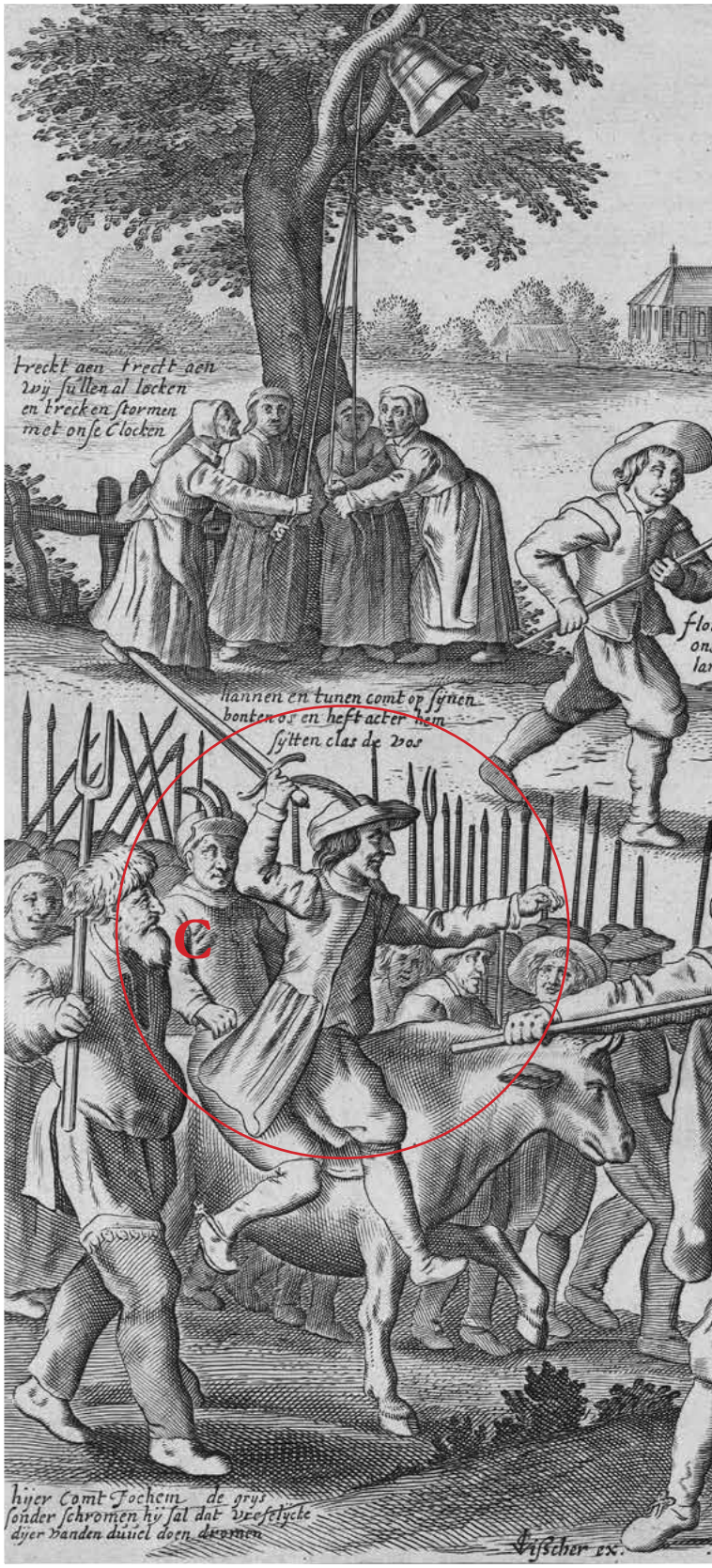

2. Prent van Visscher

In eerste instantie komt deze prent niet over als een spotprent. De prent van Visscher geeft een rustiger beeld dan die van Savery. Op het realistisch plaatje kunt u de lijn van het verhaal al ontdekken. Het zou zomaar echt gebeurd kunnen zijn. Ook op deze prent staan tekstregels in rijm. Voor zover bekend kent de prent maar één versie en is deze nooit door anderen gekopieerd.

Opvallend is de gelijkenis tussen de prent van Visscher en het schilderij in het Jacob van Horne museum. Op beide zien wij de rog, de klokkenluiders, de gewapende boeren, de pastoor met zijn wijwater, het kanon en de molen. Dit alles in een parkachtig landschap met de contouren van stedelijke bebouwing in de verte. Op de relatie tussen de prent en het schilderij komen wij later terug. Wij concentreren ons nu op de prent.

Ook deze prent bevat seksueel getinte dubbelzinnigheden, hoewel subtieler dan bij Savery.

A Allereerst de *molenaar* die vanuit het trapgat van zijn molen acteert alsof wij vooral niet moeten vergeten welk beroep hij uitoefent. Nu had de molenaar in die tijd een bedenkelijke reputatie. Hij kwam in kluchten en liederen vaak voor als een bedrieger. In het bijzonder als echtbreker en overspelige. In teksten werd het malen van de stenen gebruikt om een

seksuele beweging te suggereren. In het ergste geval leverde dat een kind van de molenaar op. (Te vergelijken met de dubbelzinnigheid rondom een kind van de melkboer in latere tijden).

B Over het kanon hebben wij het al gehad. Laten wij ook hier kijken naar de persoon die het apparaat bedient. Opmerkelijk genoeg gaat het om een *brildragende man op leeftijd*. Zijn vrouw staat pal achter hem (of is het om hem in de gaten te houden?). Zij onderstreept hun verbondenheid door haar arm om zijn middel te slaan waarbij zij de knoopjes van zijn vest voor de helft geopend lijkt te hebben.

De kanonnier is ruim voorzien van munitie. In een tekstregel lezen wij: *Claes de Vos zal kruit noch lood ontbreken.* Hij heeft niet alleen een kanon, maar ook loden ballen en een vat buskruit. Het lijkt erop dat Claes onze gereedstaande kanonnier is. Maar uit een ander stukje blijkt dat hij helemaal niet het kanon hanteert. Want:

Hannen Teeuwen komt op zijn bonte os
en heeft achter hem zitten Claes de Vos.

C Claes zit dus op de os, achter Hannen (Hans?) Teeuwen nog wel. Hij doet verder niet veel. Waar alle andere mannen bewapend zijn met zwaarden, lansen, speren, gaffels en een kanon, is hij is als enige niet bewapend. Dat is vreemd.

Het nodigt uit om zijn figuur beter te bekijken. Wat behalve zijn passieve houding meteen opvalt zijn de twee *hoorns* achter de klep van zijn kleine hoed. Die hoorns zijn in tal van culturen een eeuwenoud signaal dat hij het slachtoffer is geworden van overspel. Zijn vrouw heeft het aangelegd met een ander. En erger nog: de gehoornde *(cornuto)* heeft er lijdzaam op toegezien en niets ondernomen om zijn vrouw terug in het gareel te brengen. In een machocultuur werd juist de man die passief bleef bij het bedrog door zijn vrouw het mikpunt van spot.

Dit gedrag werd door de gemeenschap gezien als een overtreding van een ongeschreven huwelijkse moraal. Onder begeleiding van een hels kabaal door het slaan op metalen huisraad en gereedschap trok men gezamenlijk naar het huis van de bedrogen man en zijn overspelige vrouw. Zij werden gedwongen plaats te nemen op een ezel of armzalig paard en moesten de vernedering van een publieke bespotting ondergaan. In de literatuur heet een dergelijke afstraffing een *charivari*. In Limburg noemde men het ook wel *ezel drijven*; in Brabant *beer jagen*. Ook andere benamingen rouleerden in de loop der tijd.

In dit opzicht is ook een ander attribuut van Claes veelzeggend. Hij draagt namelijk sporen aan zijn schoeisel. De os is weliswaar van Hans Teeuwen, maar Claes zit erop als de formele berijder of is er in die rol opgezet. Met de hoorns op zijn hoed. Eigenaardig is wel dat hij niet de hoon van de groep ontvangt. De mannen helpen hem juist massaal. Minstens zo eigenaardig is dat de overspelige vrouw ontbreekt. Behalve als wij kunnen aannemen dat de rog symbool staat voor de vrouw. In dat geval is ook meteen de agressie van de mannen te verklaren. En de angst van de vrouwen. Onze rog is immers een vrouw van de gevaarlijke soort, *een femme fatale...*

Het blijkt dat het woord rog in die tijd nog een andere betekenis had. In een woordenboek van Halma (1710) staat 'roch' omschreven als 'morssig vroumensch'. Hij geeft ook een spreekwoord dat luidt: 'waar er slimmer roch in zee, zij zoude mij aan boord komen'. Dit betekent zoiets als: van alles dat kan gebeuren, zal mij het slechtste overkomen. Het woord rog heeft dus een ongunstige betekenis en kan behalve de kennelijk niet populaire vissoort ook een slonzige vrouw aanduiden.

De voorlopige conclusie dringt zich op dat wij de voorstelling op deze prent zouden kunnen zien als een vorm van *charivari* die gericht was op het bestraffen van een overspelige vrouw (via een *executio in effigie*), terwijl dat bij de bedrogen man achterwege blijft. De seksuele toespelingen op de prent van Savery liggen in het verlengde hiervan.

3. Schilderij Rogstekers

Maar hoe zit het met het schilderij? Merkwaardig is dat alle seksueel getinte motieven op het schilderij niet te zien zijn. Behalve een misschien. Op het schilderij richt de rog haar woede op één persoon. Zij spuwt *vuur* richting de molenaar. In de rol van veronderstelde echtbreker draagt hij net zo goed een deel van de schuld, terwijl alleen zij hiervoor wordt gestraft. Op de prent van Visscher is van vuurspuwen niets te zien. Wel lijkt het erop dat de molenaar nog vrijgezel is. De vrouw die op hem toeloopt is namelijk zijn moeder. Zij roept hem waarschuwend toe: *och lieve zoon, zult niet steken.* Het past net zo goed in een machocultuur dat de mannelijke echtbreker die nog vrijgezel is niet per se voor zijn gedrag hoeft te worden gestraft.

Op dit moment kunnen wij nog geen definitieve conclusie trekken. Wel blijft een aantal vragen open. Waarom ontbreken de seksuele motieven op het schilderij? Is het schilderij ouder dan de prent van Visscher? En is deze prent wellicht een persiflage op het schilderij? Of andersom. Is de prent ouder dan het schilderij? En is het schilderij op zijn beurt een slap aftreksel van de prent? Of… is er wellicht een gemeenschappelijke voorloper die wij nog niet (of niet meer) kennen?

Allemaal vragen die open blijven staan voor een volgende aflevering. Mocht u tips hebben zijn deze van harte welkom. Wij verleggen onze zoektocht naar Den Bosch.

Wilt u reageren?
Stuur dan een mail naar: info@steekspel.eu.

Colofon

Steekspel is een uitgave van Erik Werps
Jaargang 1, nummer 1
mei 2017
ISSN: 2543-2117

Redactie: Erik Werps
Ontwerp en opmaak: Rob van de Meulenhof
Druk: Visual Concepts, Weert
Prenten:
- De Rogstekers van Weert, toegewezen aan Salomon Savery
- Hoe de helden van Waert een dode rog bestrijden, uitg. C.J. Visscher
- Vuile bruid of de bruiloft van Mopsus en Nisa, naar Pieter Bruegel I
- Strijd tussen boeren en soldaten, naar Pieter Bruegel I
- Man met een kruisboog, naar David Vinckboons

schilderijen:
- Don Juan van Oostenrijk, toegewezen aan Juan Pantoja de la Cruz
- De Rogstekers te Weert, toegewezen aan school van Sebastiaen Vrancx

ISSN 2543-2117
9 772543 211007 >

DE COMMUNICATIECOACH

- HELDERE TEKSTEN - SOCIALE MEDIA -
COMMUNICATIEADVIES

WWW.DECOMMUNICATIECOACH.EU

Bullseye

Publishing
Agency
Events
Design
Media
Print & Press

"We don't just publish books,
we publish dreams ..."

Maaspoort 24 | 6001 BP Weert | T +31 (0)495 - 76 90 55
www.bullseyepublishing.nl | www.bullseyeshop.nl